

ZAMİRƏ MƏMMƏDOVA
İRADƏ ABDULLAYEVA
ADİU, Xarici Dillər kafedrasının baş müəllimləri
Bakı, İstiqlaliyyət küç. 31
zamirə, iradə. @. mail. ru.

İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ PROSESİNDƏ ANTROPONİMLƏRİN VƏ TOPONİMLƏRİN TRANSLİTERASIYASI

Xülasə

Tərcümə tarixi göstərir ki, insan adlarının və familiyaların, coğrafi adların, o cümlədən müxtəlif təşkilat, müəssisə, gəmi, kinoteatr və bir çox digər kateqoriyadan olan xüsusi adların bir dildən digərinə tərcümə edilməsi, daha dəqiq desək, verilməsi zərurəti mütəxəssislərin diqqətini çoxdan cəlb etmişdir. Müasir dünyada informasiya axınının günbəgün artması belə bir işə tələbatı da durmadan artırır. Şəxs adlarının və familiyaların, başqa sözlə, antroponimlərin bir dildən digərinə çevrilməsi bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərə görə çətinliklər törədir. Səbəblərdən biri insan amili ola bilər ki, bu da informasiyanın bir sənəddən digərinə natamam, qeyri-dürüst, yazılması, köçürülməsi və s. ola bilər. Digər səbəblərdən biri olaraq onu göstərmək olar ki, şəxs adlarının və familiyanın müxtəlif yazılış ənənəsi mövcud ola bilər.

Bütün bunların nəticəsi olaraq, ilkin mənbədə olan informasiya, tanınmaz dərəcədə dəyişdirilərək və ya dəyişərək digər mənbələrə keçə bilər. Nəticə etibarilə, bir dildəki şəxs adları və familiyalar, yəni antroponimlər digər bir dildə tanınmaz dərəcədə təhrif edilə bilər. Bütün bunlar adların bir dildən digərinə tərcüməsi məsələsinin mühüm dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Antroponimlərin ingilis dilindən Azərbaycan dilinə keçirilməsi məsələsində müəyyən cəhətlər nəzərə alınmalıdır. Nəzərə alınmalı cəhətlər, məlum olduğu kimi, qarşılaşdırılan ingilis və Azərbaycan dillərinin strukturu ilə bağlıdır.

Açar sözlər: transliterasiya, antroponim, toponimiya, tərcümə, İngilis dili.

Tərcümə prosesində şəxs adlarının başqa dildə verilməsi üçün istifadə edilən metodların heç biri ayrı-ayrılıqda həmin adların dilin daşıyıcıları tərəfindən onların səslənməsinə maksimal şəkildə yaxın tələffüzünə imkan yaratmır. Buna görə də həmin metodlar ayrı-ayrılıqda xüsusi adların başqa dildə keyfiyyətli şəkildə verilməsində yararlı deyildir. Bir sıra ölkələrdə transkripsiya və ya transliterasiya sistemi ya tamamilə işlənməmiş, ya da işlənmiş olsa da, mübahisəli məsələləri hələ çoxdur. Belə ki, həmin dillərin istifadə etdiyi transkripsiya sistemlərində yalnız əsas uyğunluqlar göstərilmiş, lakin bir çox hərf və ya hərf birləşmələrinin düzgün verilməsi hələ də aydınlaşdırılmamış qalmışdır. Məsələn, türk dillərindən saqmi dillərinə və ya əksinə sami dillərindən türk dillərinə, o cümlədən

Azərbaycan dilinə transkripsiya və transliterasiya məsələlərini göstərmək olar. Hətta dillərarası ünsiyyətdə ən çox istifadə olunan dillərdən biri kimi, ingilis dilindən digər dillərə praktik transkripsiya qaydaları fonetik transkripsiyaya əsaslanır. Bunun əsas səbəbi onunla izah olunur ki, ingilis orfoqrafiyasının tarixi inkişafı orfoqrafiya ilə tələffüz arasında əhəmiyyətli dərəcədə fərqi meydana çıxmasına gətirib çıxarmışdır. Buna görə də çox zaman sözün oxunuşunun mümkün variantlarından hansının düzgün olduğunu müəyyənləşdirmək olmur. Məsələn, ingilis dilində ou, ow hərf birləşmələri (ou) diftonquna uyğun gəldikdə

Qarşılaşdırılan dillərdə biri-birinin qarşılığı olmayan səslər vardır. İngilis dilində tələffüz variativ xarakterlidir. İngilis dili müxtəlif ölkələrin hər birinin özünün tələffüz normaları vardır. Latın qrafikalı əlifba sisteminə malik Azərbaycan dilində xas olan (x), (ğ), (g) və bu kimi səslərin ingilis dilində verilməsi üçün vasitələrin olmadığı məlumdur. Başqa bir cəhət Azərbaycan dilində mövcud olmayan, amma ingilis dili üçün səciyyəvi və triftonq səslərlə bağlıdır

.Bu və bunun kimi bir çox cəhətlər ingilis və Azərbaycan dilinə edilən tərcümə əsərlərində nəzərə alınmalıdır. Bu fəsildə ingilis dilindən Azərbaycan dilində və əks istiqamətdə edilmiş bədii tərcümə əsərlərində şəxs adlarının, başqa sözlə, antroponimlərin və toponimlərin verilməsi yolları nəzərdən keçirilir.

Birinci üsul sözün səs formasından, ikinci üsul – onun hərflər strukturunun başqa dildə verilməsidir. Əvvəlki vaxtlarda ingilis, habelə digər dillərin xüsusi adlarının Azərbaycan dilində verilməsində əsasən transliterasiyadan istifadə edilmişdir. Bəlkə də bu səbəbdən ingilis xüsusi adlarının yalnız qrafik forması Azərbaycan dilində verilmiş, həmin adın fonetik məzmunu nəzərə alınmamışdır. Həmin dövrlərdə Azərbaycan dilinə tərcümələrin əksəriyyəti rus dilindən edildiyini nəzərə alsaq, rus dilində də həmin mənzərənin mövcud olduğunu təxmin etmək olar.

Görünür ki, bunu nəzərə alan D.A.Bokmelder ingilis xüsusi adlarının rus dilində verilməsindən bəhs edərkən yazır: "16-cı – 18-ci əsrlərdə İngiltərənin tarixinə və mədəniyyətinə dair yazılmış oçerklərdə müasir oxucuya gülünc görünə bilən Nevton (Newton), Stevinq (Stewing), Qavkesburi (Hawkesbury) kimi ingilis familiyaları və coğrafi adlar tapmaq mükündür. Müasir dövrdə adın hərflər deyil, səs formasının verilməsini nəzərdə tutan transkripsiyaya üstünlük verildiyi müşahidə edilir." (1-14).

Saitlər. Aşağıdakı ingilis antroponim və toponimlərinin Azərbaycan dilindəki bədii tərcümə əsərlərində verilmiş variantlarında qarşılaşdırılan dillərdə sait hərflərin və onların əmələ gətirdikləri hərflər birləşmələrinin verilməsi imkanları araşdırılır, bunun əsasında fərqlərin meydana çıxarılmasına fikir verilir. İngilis antroponimlərinin və toponimlərinin tərkibində mövqeyindən asılı olaraq "a" (e) hərfinin Azərbaycan dilində verilməsində müxtəliflik müşahidə olunur. İngilis dilinin oxu qaydalarına əsasən bu hərflər qapalı hecadə (ae) oxunur. Bu qaydaya antroponim və toponimlərdə də riayət olunur.

Amma tərkibində həmin fonemin olduğu antroponim Azərbaycan dilinə tərcüməsində müxtəliflik özünü göstərir. Aşağıdakı ingilis antroponim və toponimlərə diqqət yetirək: Anson (aensən), Harris (haeris), Patsy (paetsı), Danny (daeni), Farrow (faerou), Hanson (haensən) Mountains, Sacramento River (saekrmentou), The Alleghany (aeligəni) və s. (2-106-109) Yuxarıda antroponim və toponimlərdə vurğulu hecalarda olan "a" hərfləri qaydaya uyğun olaraq (ae) oxunur. Belə adların transliterasiyasında iki hal müşahidə olunur.

1. Onların bir çoxu Azərbaycan dilinə "a" ilə transliterasiya olunur. Nümunələrdə bunu görmək olar: Old Candy, the swamper, came in and went to his bunk, and behind him struggled his old dog (J.Steinbeck). – Qoca Kandi içəri girdi və çarpayısında oturdu, onun qoca köpəyi də yanında hərlənirdi (tərc. M.Cəfərov). this morning, about three o'clock, the inhabitants of the Quartier St.Roch were aroused from sleep by a succession of terrific shrieks, issuing, apparently, from the forth story of a house in the

2. Rue Morgue, known to be in the sole occupancy of one Madame L'Espanaye, and her daughter Mademoiselle Camille L'Espanaye (E.A.Poe). – Bu gecə saat üç radələrində Sen Rok məhəlləsinin sakinlərini aramsız dəhşətli qışqırıqlar yuxudan oyatdı. (3-144) Qışqırıqlar Morq küçəsindəki madam L'Espanye və onun qızı madmazel Kamillanın yaşadığı binanın dördüncü mərtəbəsindən gəlirdi (Tərc. S.İskəndərov). Adolphe Le Bon, clerk to Mignaud et Fils, depous that on the day in question, about noon, he accompanied Madame L'Espanaye to her residence with the 4000 francs put up in two bags (E.A.Poe). – "Mino və Oğulları" firmasının qulluqçusu Adlof Le Von şahidlik edir ki, tıyin edilmiş vaxtda, təxminən günorta

zamanı, xanım L'Espanyenin iki hissəyi qoyulmuş dörd min frank pulunu onun evinə aparmışdır (Tərc. S.İskəndərov).

3. "But there was Axel Gunderson," Prince spoke up. (J.London) – Ancaq Aksel Handerson kimiləri də var,- Prins dilləndi. (Tərc. S.Abuzərli). Sounucu cümlə ilə bağlı olaraq aşağıdakıları qeyd etmək olar:Tərcümədə Axel antroponimində söz önündəki "a" Azərbaycan dilində "a" ilə transliterasiya edilsə də, Sevda Abuzərlinin tərcüməsində bu troponimin digər komponentləri ənənəyə uyğun transliterasiya olunmamış, müasir dövrdə xüsusi adların tərcüməsində daha çox üstünlük verilən praktik transkripsiya qaydalarına görə transkripsiya olunmuşdur.(4-356) Axel şəxs adı ingilis dilində (aeksəl) şəkildə tələffüz olunur və Azərbaycan dilinə tələffüz edildiyi şəkildə çevrilmişdir.

4. Orijinaldakı Gunderson familiyasının Azərbaycan dilinə edilmiş "Handerson" formasının haradan meydana çıxması izah oluna bilmir. Fikrimizcə, burada da tərcüməçi fikirləşmiş ola bilər ki, Gundersen rus dili variantı ola bilər, ona görə də sözün əvvəlindəki "g" hərfini "h" hərfi ilə əvəz etmişdir.

2.Bir sıra hallarda ingilis dilində tərkibində (ae) fonemi olan antroponim və troponimlər Azərbaycan dilində tələffüzdə olduğu kimi verilir, yəni "ə" ilə yazılır. Məsələn: The girl, whose name was Patsy Smith, wiped reddened eyes with a large linen handkerchief which Tanya had given her (A.Hayley) – Adı Pətsi Smit olan bu qız ağlamaqdan qızarmış gözlərini Tanyanın verdiyi böyük miləmil dəsmalla silirdi (Tərc.Z.Ağayev). İngilis antroponimlərində və toponimlərində (ae) foneminin Azərbaycan dilində verilməsində müxtəlifliyin olmasının müəyyən səbəbləri vardır. İngilis dilində (ae) və Azərbaycan dilində (ə) fonemlərinin mövcud olması hələ o demək deyildir ki, onlar bir-biri ilə uyğunluq təşkil edir.. Avstraliyanın cənub-şərqindədir". Şübhəsiz ki, belə izah oxucuda Tasmaniya adası barədə müəyyən qədər fikir formalaşdırır, amma bu məlumat da tam deyil, "Vandimen" sözünün mahiyyətini açmır. Məlumdur ki, M.Rzaquluzadə əsəri rus dilindən tərcümə etmişdir. Rus dilindəki mətn belədir: ... при перехода в Ост-Индию мы были отесены страшной бурей к северо-западу от Вандименовой Земли (Д.Свифт. Путешествия Гулливера).

Mənbə mətnində verilən izahat daha geniş və daha məqbul sayıla bilər:"Вандименова Земля - часть Австралии, исследованная в 1642 г. Голландским мореплавателем Абелем Тасманом и названная им так в честь губернатора Ост-Индии Энтони Ван-Димена."(5-260)Beləliklə, mənbədəki "Ван-Димен" antroponimi Azərbaycan dilinə "Vandimen" şəkildə verilərək, ilkin formasından ceyli dərəcədə uzaqlaşmışdır.

"Qulliverin səyahəti" əsərinin ingilis dilindəki orijinalına müraciət etməklə, rus dili vasitəsilə Azərbaycan dilinə edilmiş tərcümədə Vandimen adının doğru olan variantını bərpa etmək olur. İngilis mətnində belə yazılır: "... let it suffice to inform him, that in our passage from thence to the East Indies, we were driven by a violent storm to the north-west of Van Diemen's Land. ..." (J.Swift. Gulliver's Travels // www.gutenberg.org //)

Aşkar olur ki, ingilis dilində "Van Diemen's Land" rus dilinə "Вандименова Земля" şəkildə verilmiş, oradan da Azərbaycan dilinə "Vandimen Torpağı" kimi tərcümə edilmişdir. İngilis dilindəki "Van Diemen" antroponimi rus dilinə Вандимен şəkildə transliterasiya edilmişdir. Rus dilində xüsusi adların transliterasiya və praktik transkripsiya qaydalarına uyğun olaraq ingilis dilində tərkibində (ae) fonemi olan sözlər rus dilinə "a", "e" və ya "ə" ilə transliterasiya edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Бокмельдер Д.А. О способах передачи английских собственных имён на русском языке.стр:15-16.
2. Введенская Л., Колесников Н. От собственных имён к нарицательным. М.:Просвещение, 1981, стр:144-146.
3. Гак В.Г., Львин Ю.И. Курс перевода: Французский язык . М.: Междунар. Отношения, 1980, стр:356-358 .
4. Гиляревский Р.С., Старостин Б.А. Иностранные имена и названия в русском тексте. М., Междунар. отношения ,1985, 260-262.

**Z.Mammadova,
I.Abdullaev**

The Tranliteration of Anthroponym and Toponyms in artistic translation

Summary

The present tranlation is dedicated to the problem of transliteration of proper names, specially anthroponyms an toponyms in tranlations of fiction. The article has been carried out on the materials of the English and Azerbaijani languages.“The ways of the translation of proper names” deals with the ways of rendering of the proper names into foreign languages. Here it is stated that one of the main issues among the various and complex problems thar are investigated in modern linguistics is to study the linguistic aspects of translation.

The translation is one of complex and versatile activity of a man. The role of translation cannot be deined in the cultural development of makind. Through the translation, the people of one country get acquainted with the way of life, history, literature and scientific achievements of the other one.The article is devoted to the semantic agreement on then process from English to the native language its difficulties in the ways of elimination in semantic of English also some problem of synchronous translation in literature and linguistic.

The article also analyses various kinds of translation imp modern English, ips semantical and lexic variants of translation the nature language.

Key words: transliteration,anthroponyms, toponyms,traduction,English language

**З.Маммадова,
И.Абдуллаева**

Транслитерация антропонимов и топонимов в художественном переводе

Резюме

Перевод посвящена проблеме трансляции имён собственных ,в особенности антропонимов и топонимов в переводе хуожественной литературы. Статья проводилось на материале английского и азербайджанского языков.

«Способы перевода имён собственных» рассматриваются пути перевода имён собственных на иностранные языки и их эквиваленты в Азербайджанском языке

Здесь говорится, что одним из основных вопросов, среди разнообразных и сложных проблем, которые изучаются в современной лингвистике является изучение лингвистических аспектов перевода.

Перевод является одной из сложных и многогранной деятельности человека. Роль перевода не может быть отрицано в культурном развитии человечества.

В статье, также рассматриваются семантическая координация английского языка в процессе перевода на родной язык, их трудности и пути их преодоление в семантике английского языка, а также некоторые проблемы синхронного перевода в литературе и лингвистики.

В статье также анализируются разные виды перевода в современном английском языке, их семантики и лексические варианты перевода на родной язык.

Ключевые слова: транслитерации, антропоним, топонимов, перевод, Английский язык

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.04.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 31.05.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Yusif Süleymanov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.